

Ewa ROGOWSKA-CYBULSKA

Uniwersytet Gdański

rogoewa@wp.pl

[http://orcid.org/0000 0001 6284 6794](http://orcid.org/0000_0001_6284_6794)

ETYMOLOGIE LUDOWE NAZW OBIEKTÓW NIEZAMIESZKANYCH W „LEGENDACH I PODANIACH KURPIÓW”

Wśród przykładów etymologii ludowej (zwanej też asocjacyjną, dyletancką, fantazyjną, folklorystyczną, naiwną, nienaukową, potoczną, relacyjną, skojarzeniową i synchroniczną, a także pseudoetymologią i reinterpretacją etymologiczną – por. Cienkowski 1972, Michow 2008, Rogowska-Cybulska w druku), definiowanej jako „błędne z naukowego punktu widzenia objaśnienie pochodzenia jakiegoś wyrazu, oparte na podobieństwie jego formy do innych wyrazów lub na innych swobodnych skojarzeniach” (WSJP), szczególnie liczną grupę stanowią teksty dotyczące nazw własnych, zwłaszcza toponimów. Jak bowiem pisze Bogdan Walczak, „nazwy własne, pozbawione znaczenia takiego, jakie przysługuje wyrazom pospolitym (pierwotne znaczenie, żywe jeszcze w momencie powstawania nazwy, szybko się zaciera i nazwa nie znaczy tak, jak wyraz pospolity, lecz jedynie oznacza, «nazywa» miejsce czy osobę), zawsze w szczególności sposób intrygowały użytkowników języka (którzy usiłovali się tego pierwotnego, zatartego znaczenia dokopać)” (Walczak 1999: 194). Etymologie nienaukowe nazw miejscowości: miast, miasteczek, osad, wsi i przysiółków, ostatnio stosunkowo często pojawiają się w polu zainteresowań językoznawców. Badaniom poddano przede wszystkim ich funkcje (Zierhofferowa Z., Zierhoffer K., 2012, 2013, Rogowska-Cybulska 2018) i semantykę reetymologizowanych toponimów (np. Michow 2008, 2017, Rogowska-Cybulska 2012, 2013, 2016, 2017), ponadto opisano strukturę tych nazw w świetle etymologii potocznych (Rogowska-Cybulska 2015b). Znacznie mniej uwagi poświęca się natomiast etymologiom nienaukowym nazw

własnych obiektów niezamieszkanymi (np. Jakus-Dąbrowska 1976, Rogowska-Cybulska 2014, 2015a), zwanych też nazwami terenowymi, anojkonimami i mikrotoponimami. Tej właśnie problematyki – na kilku wybranych przykładach – dotyczy niniejszy artykuł.

Materiał toponimiczny poddany w nim opisowi został wyekscerpowany z książki „Legendy i podania Kurpiów”, przygotowanej do druku przez Iwonę Choroszewską-Zyśk, Marię Samsel i Mirosława Grzyba. Publikacja ta, wydana w Ostrołęce w 2008 r., gromadzi przede wszystkim opowieści nadesłane na ogłoszony w 2003 r. konkurs pt. „«Jek Ignac ze śwentem Psiotrem sie rozmuziu!» – ocalić od zapomnienia podania i legendy kurpiowskie”, ale zawiera też kilka innych tekstów; te „pozostałe utwory – legendy, baśnie, historie – to owoc poszukiwań zespołu redakcyjnego” (Grzyb 2008: 4). Spośród 57 podań i legend zamieszczonych w tej książce 17 tekstów należy do tzw. podań etymologicznych, stanowiących specjalny typ opowieści aitiologicznych, których „globalną intencją jest sformułowanie odpowiedzi na pytanie, dlaczego coś nazywa się tak, jak się nazywa” (Brzozowska 2009: 128). W wypadku etymologii ludowych nazw miejscowych odbywa się to „poprzez zaprezentowanie fabuły – zapoznanie odbiorcy z tym, jak powstała dana nazwa miejscowości (nie zaś – jak powstała sama miejscowość)” (Brzozowska 2009: 158), a w wypadku nazw własnych obiektów niezamieszkanymi fabuła podania etymologicznego dotyczy oczywiście powstania danego anojkonimu. Wśród 17 podań etymologicznych zamieszczonych w „Legendach i podaniach Kurpiów” pochodzeniu nazw obiektów niezamieszkanymi – nazw okolicznych wzniesień, lasów i polan, pól i łąk, a także głązów narzutowych – poświęcono tylko 5 tekstów, ale ze względu na ich zróżnicowanie typologiczne stanowią one dla badacza problematyki etymologii ludowych materiał bardzo interesujący. W niniejszym artykule przedstawię te pseudoetymologie i poddam je analizie zmierzającej do ustalenia ich podtypu ze względu na strukturę i postulowane przez pseudoetymologów znaczenie. Ponadto postaram się wyróżnić rodzaje etymologii ludowych analizowanych mikrotoponimów ze względu na stosunek wyrazów uznanych przez naiwnych etymologów za ich podstawy motywacyjne do ich faktycznych podstaw motywacyjnych. W tym celu proponuję też dla każdego z tych mikrotoponimów etymologię naukową, ponieważ dla żadnego z nich takiej etymologii dotąd – w świetle mojej wiedzy – nie opublikowano. Jest to zresztą dla badacza etymologii ludowych nazw terenowych sytuacja

typowa, gdyż nazwy te „jako nazwy pól, łąk, lasów, dołów, wzniesień i podobnych obiektów nie zamieszkanego obszaru mają zasięg funkcyjnego użycia (obiegu) ograniczony najczęściej do wiejskich mikrowspólnot komunikatywnych, w których są tworzone i pokoleniowo przekazywane lub uzupełniane” (Mrózek 1998: 231–232); mały zasięg mikrotoponimów i ich duża liczba są główną przyczyną tego, że nie tylko nie opracowano dotąd wszystkich polskich nazw własnych tego typu w sposób, jaki dla nazw miejscowości (ale już nie części miejscowości) zrobiono to w publikacji pt. *Nazwy miejscowe Polski. Historia – pochodzenie – zmiany* (NMP), ale nawet ich nie zewidencjonowano. Ponadto nazwy terenowe stosunkowo rzadko występują w źródłach pisanych, brak zatem zazwyczaj poświadczeń ich ewentualnych wcześniejszych form rozwojowych. Onomasta badający genezę tych nazw często musi poprzestać na odwołaniach do ogólnej wiedzy o systemie mikrotoponimicznym oraz na wskazaniu wyrazu podstawowego, bez przesądzenia o jego motywacji semantycznej.

BYCZA GÓRA

Etymologię ludową nazwy terenowej *Bycza Góra* zawiera podanie pt. „O Byczej Górze”, zaczerpnięte przez autorów „Legend i podań Kurpiów” z dorobku folklorystycznego Adama Chętnika (Olsztyn 1971a). Według tej opowieści etymologicznej

pod wsią Lyse jedno z piaszczystych wzgórz nazywają „Byczym”, od potężnego byka, który tu przeszedł do miejscowej historii (*Legendy i podania Kurpiów* 2008: 77).

Byk uwieczniony w nazwie wzgórza miał się wslawić zwycięstwem nad wilkiem, por.:

niejsce to, gdzie była bójka z zilkim w tym oto borku, ludzie przezwali Bycą Górą (*Legendy i podania Kurpiów* 2008: 78).

Pod względem semantycznym I człon mikrotoponimu *Bycza Góra* miałby zatem w świetle etymologii ludowej motywację kulturową pamiątkową, a człon II – topograficzną. Ze względów formalnych analizowana nazwa terenowa należy oczywiście do nazw komponowanych,

ściślej: do zestawień, w których członem określanym jest rzeczownik toponimiczny (*góra*), a członem określającym przymiotnik (*bycza*).

Pewien problem stanowi natomiast porównanie tej etymologii skjarzeniowej z etymologią naukową, dostępne opracowania onomastyczne – jak już wspomniałam – nie zawierają bowiem naukowego opisu genezy nazwy lokalnego wzniesienia, ale nie ulega chyba wątpliwości, że przymiotnik *byczy*, będący w tej nazwie komponentem wyróżniającym, rzeczywiście wywodzi się od rzeczownika pospolitego *byk*. Przyczyny nazwania tego miejsca *byczym* nie należy jednak najpewniej upatrywać w jakimś jednostkowym wydarzeniu z udziałem konkretnego byka. O powstaniu nazwy *Bycza Góra* zdecydowało prawdopodobnie po prostu wypasanie tu młodych byków (może razem z krowami, dorosłe byki trzymane i dokarmiano w oborach).

Nie można jednak wykluczyć również prawdziwości opowieści ludowej, w każdym razie utrwalone w niej zdarzenie jest prawdopodobne. Za odrzuceniem motywacji pamiątkowej wydarzeniowej przemawia przede wszystkim fakt, że w wypadku nazw terenowych koncentracja procesów nazwotwórczych skupia się wokół motywacji topograficznej, kulturowej i przynależnościowej (Mrózek 1998: 232–233). Z drugiej strony, wśród typów semantycznych nazw terenowych wymienia się jednak nazwy okolicznościowe, motywowane jakąś niecodzienną okolicznością, pojedynczym wydarzeniem, legendą czy wierzeniem ludowym (Kornaszewski 1986: 12–14) lub nazwy z motywacją sytuacyjno-okolicznościową, w których zostały utrwalone specyficzne sytuacje lub okoliczności związane z obiektem (Mrózek 1990: 135–146).

W świetle zaproponowanej etymologii naukowej 'góra, na której pasiono byki' *Bycza Góra* stanowi – jak w wypadku etymologii ludowej – nazwę kulturową, ale nie o charakterze pamiątkowym; zapewne należy ona do mikrotoponimów utrwalających realia lokalnej hodowli i związanego z nią pasterstwa. Natomiast porównanie etymologii ludowej i naukowej ze względu na proponowane przez nie wyrazy podstawowe każe zaliczyć etymologię ludową zaprezentowaną w tekście „O Byczej Górze” do etymologii nienaukowych wywodzących reetymologizowany mikrotoponim od tych samych wyrazów co etymologia naukowa, ale nadających temu mikrotoponimowi inną wykładnię semantyczną. W wypadku analizowanej pseudoetymologii zmiana wykładni semantycznej prowadzi ponadto do zmiany typu semantycznego, do którego należy reetymologizowany mikrotoponim: z kulturowej niepamiątkowej (o wykładni semantycznej

szerszej 'góra jakoś związana z bykami' lub węższej 'góra, na której pasiono byki') na kulturową pamiątkową (o wtórnej wykładni semantycznej 'góra, na której byk zwyciężył wilka').

GLAZ BATOREGO

Nośnikiem etymologii ludowej nazwy *Głaz Batorego*, odnoszącej się do wielkiego kamienia spoczywającego w starorzeczu Narwi we wsi Dzbenin, jest wierszowane podanie pt. „Bursztynowe Jezioro”¹, a ściślej – jego część zatytułowana „Postscriptum”, por.:

Mijały lata, drzewa szumiały,
o bursztynowym skarbie szemrały.
Wejście do skarbu w wiosce Dzbeninie,
Która kamieniem ogromnym słynie...
W wiejskiej pamięci pamięć się chowa,
O wielkich w puszczy – królewskich – łowach!
Że król Batory tutaj przebywał,
W pobliżu głazu tego spoczywał,
Bo był zmęczony. By go zabawić,
Miejscowe klechdy ktoś zaczął prawić:
Że pod kamieniem skarb wielki leży...
Że bies pilnuje... lecz król – nie wierzył!
By się z Kurpiasy tego zabawić,
Do głazu chciał się zaraz przeprawić
I już do łodzi skierował kroki...
Raptem: zza dębu, wielki, wysoki,
Potężny jelen nagle wybieżał.
I z rykiem strasznym na króla zmierzał...
Zamarła świta z lęku i trwogi,
Rzucili oręż i hejże w nogi!
Zrobiło wielkie się zamieszanie.
Wołają wszyscy: Ratuj nas, Panie!

¹ „Bursztynowe jezioro – legenda przysłana na konkurs przez autora Longina Żbikowskiego z Ostrołęki. Publikowana była m.in. w biuletynie «Kuratorium Oświaty w Ostrołęce proponuje» nr 3/1994 oraz «Rozmaitościach ostrołęckich» nr 1/2001. Legenda powstała na kanwie bają starszych – niestety, już nieżyjących ludzi z okolic Dzbenina, gm. Rzekuń k/Ostrołęki. Zarówno akcja, jak i postaci w niej występujące są fikcją literacką. Prawdziwa natomiast jest wzmianka o bursztynowym medalionie oprawionym w złoto, z popiersiem króla Stefana Batorego, wykonanym na polecenie Anny Jagiellonki” (*Legendy i podania Kurpiów* 2008: 200). Na powierzchni różowego granitu rzeczywiście widnieje też wykuta litera B (*Powiat ostrołęcki* 2002: 9).

Szczęście, że obok stał świetny strzelec
 Miejscowy puszczak. Nie myśląc wiele
 Muszkiet – w nim była święcona kula –
 Rychtuje szybko w obronie króla,
 Do pędzącego zwierza wymierzył
 I... dzięki temu Batory przeżył...
 Kula trafiła w poroże zwierza,
 Który galopem szybko odbieżał.
 Na oczy wszyscy zaraz przejrzeni
 I straszną prawdę w mig zrozumieli:
 To sam Kurpiasa tak galopował
 W postaci zwierza skarbu pilnował!
 A dzielny łowca, Stefan Batory
 był przestraszony długo i chory...
 Aby w pamięci ten fakt zachować,
 Anna z Jagiełłów – Polski królowa
 I Batorego Stefana żona –
 Każe medalion piękny wykonać.
 A w nim, z bursztynu, z kunsztem rzeźbione
 popiersie męża w złoto wprawione.
 Królowa Anna także rozkaże
 B (jak Batory) wyryć na głazie...
 Kamień ogromny od czasu tego
 Nazwany został „Głaz Batorego”

(*Legendy i podania Kurpiów* 2008: 97–98)

W świetle etymologii ludowej mikrotoponim *Głaz Batorego* (ściślej: jego człon II, człon I ma bowiem niewątpliwie motywację topograficzną) jest zatem nazwą kulturową o charakterze pamiątkowym, stanowiącą onomastyczne świadectwo rzekomego pobytu w Dzbeninie Stefana Batorego, podczas którego król zlekceważył diabelskie moce strzegące tego kamienia. Natomiast pod względem strukturalnym *Głaz Batorego* to, oczywiście, nazwa komponowana, będąca zestawieniem nadrzędnego rzeczownika toponimicznego *głaz* i dopełniaczowej przydawki antroponimicznej *Batorego*.

Porównanie etymologii ludowej analizowanego mikrotoponimu z jego etymologią naukową nie jest proste. Etymologia potoczna nazwy *Głaz Batorego* nie może być oczywiście zgodna z jego etymologią naukową, w wykładni pseudoetymologicznej pojawia się bowiem wątek fantastyczny, dotyczący kurpiowskiego diabła Kurpiasy, który pilnował wejścia do tutejszych skarbów, a podczas pobytu Stefana Batorego przybrał na mocy czarów postać jelenia. Ale pewne wątpliwości budzi też

wiarygodność wątku historycznego, na którym przede wszystkim opiera się wtórna wykładnia semantyczna tego mikrotoponimu. Owszem, wydaje się dość prawdopodobne, że Stefan Batory naprawdę był kiedyś nad jeziorem Krusko i może nawet widział tajemniczy kamień, „drugi co do wielkości na Mazowszu spośród głazów narzutowych przywleczonych do Polski przez lodowiec skandynawski”², mimo że XVI-wieczni kronikarze nie odnotowali tego wydarzenia. Źródła historyczne poświadczają natomiast, że Stefan Batory rzeczywiście niekiedy odwiedzał te strony, m.in. po sejmie warszawskim w 1578 r. spędził kilka dni w okolicach Ostrołęki, skąd już niedaleko do Puszczy Zielonej (Wrede 2010: 90). Powszechna jest też opinia, że królowie polscy chętnie polowali w Puszczy Kurpiowskiej³, „nie pogardził też nią król Stefan Batory – sławny z umiłowania myśliwskiej rozrywki, bo tak różnorodnej zwierzyny próżno było szukać w innej puszczy leśnej”⁴. Ponadto w świetle ówczesnych źródeł dwory myśliwskie, zapewniające odpoczynek polującemu monarsze, w Puszczy Zielonej znajdowały się w trzech miejscach: pod Nowogrodem, nad rzeką Pisą w pobliżu Kolna i właśnie nad jeziorem Krusko (Chętnik 1971b: 67), ale wiadomo też, że dwór Krusko w latach 1568–1575 spłonął⁵, zatem akurat w 1578 r. król nie mógłby się w nim zatrzymać.

O ile jednak wizyta Stefana Batorego nad jeziorem Krusko jest stosunkowo prawdopodobna, to szczegóły jego ewentualnego tu pobytu – różne zresztą w różnych wersjach legendy etymologicznej⁶ – są już z pewnością wytworem ludowej wyobraźni⁷. Bodźcem, który ową wyobraźnię

² <http://rozmaitosci.com/mlodzi-przyjaciele-lasu-odwiedzili-glaz-batorego/> (data dostępu: 11.06.2018).

³ Kurpie – lud królewski. Zarys stosunków ludu puszczańskiego Mazowsza i Podlasia z monarchą w XVI–XVIII wieku, <http://www.kurpiankawielkimswiecie.pl/2015/12/maa-ojczyzna-kurpie-krol-w.html> (data dostępu: 11.06.2018).

⁴ <http://www.kurpiankawielkimswiecie.pl/2013/11/maa-ojczyzna-legendy-i-podania-ziemi.html> (data dostępu: 11.06.2018).

⁵ https://www.geocaching.com/geocache/GC4M5GH_jezioro-krusko-serafin?guid=df1ae901-b39f-47ae-a7a5-81aea50ce45a (data dostępu: 11.06.2018).

⁶ Por. np. „Legenda mówi, że podczas jednego z polowań król Stefan Batory został zraniony przez jelenia. Na szczęście towarzyszył mu medyk, który szybko opatrzył ranę. Za «stół operacyjny» posłużył wielki głaz narzutowy. Według innego przekazu monarcha nie został poturbowany, jedynie zapędził się za jeleniem w las i zgubił swoją drużynę. Przy olbrzymim kamieniu odnaleźli go towarzysze” – <http://www.polskaniezwykla.pl/web/place/6000,dzbenin-krolewski-kamien.html> (data dostępu: 13.06.2018).

⁷ W wypadku analizowanego podania kurpiowskiego zagadką jest też motywacja zartej już litery *B* wrytej na głazie: czy to mająca inną, nieznaną już genezę litera *B* została wtórnie „rozwiązana” do postaci *Batory*, czy też stanowi ona próbę utrwalenia w kamieniu nazwiska *Batory*, z którym już wcześniej ów kamień powiązano.

wyzwolił, była zapewne właśnie nazwa, mało bowiem prawdopodobne, by pamięć o wizycie Stefana Batorego przetrwała „wśród ludu” ponad cztery wieki. Pod tym względem analizowane podanie etymologiczne różni się od znanych w całej Polsce, a zwłaszcza na Pomorzu, podań etymologicznych związanych z legendą napoleońską, dostarczających motywacji semantycznej dla nazw terenowych typu *Głaz Napoleona*, *Dąb Napoleona*, *Wzgórze Napoleona* (por. Jakus-Dąbrowska 1976: 59–64). Jak pisze Monika Milewska, „swoją obecnością «bóg wojny» «zsymbolizował» karczmy i pałace, w których spał, dęby, pod którymi rzekomo odpoczywał, głazy narzutowe, na których miał jeść obiad” (Milewska 2016: 79). Choć chodzi tu o wydarzenia sprzed zaledwie dwustu lat, panuje opinia, że „dość licznie rozsiane na obszarze Polski, pochodzące z początków XIX w. nazwy terenowe związane z wojnami napoleońskimi w rodzaju *Wzgórze Napoleona*, *Napoleońska Górka*, *Dąb Napoleona*, *Głaz Napoleona* itp. [...] upamiętniają jedynie określone wydarzenie historyczne, a raczej związane z nim legendy” (Walczak 1993: 331).

Wykładni etymologii naukowej mikrotoponimu *Głaz Batorego* należy zatem zapewne przypisać postać: ‘głaz nazwany tak na cześć Stefana Batorego dla upamiętnienia pobytów króla w Puszczy Kurpiowskiej’. Etymologię ludową tej nazwy terenowej zaliczymy w związku z tym do tych etymologii nienaukowych, które wyprowadzają reetymologizowany mikrotoponim od tego samego wyrazu, od którego wywodzi go etymologia naukowa, inaczej jednak motywują wystąpienie tego słowa w reetymologizowanej nazwie: wtórna wykładnia semantyczna zawiera znacznie więcej szczegółów na temat związku upamiętnionej w nazwie postaci z miejscem, któremu nadano tę nazwę.

KRWAWA POLANA

Etymologii ludowej nazwy *Krwawa Polana* poświęcone jest podanie pt. „O Krwawej Polanie w łęgowskim stanie”⁸ (*Legнды i podania Kurpiów* 2008: 160–161).

Opowiada ono o krwawej bitwie stoczonej w pobliżu Łęgu, „w ogromnym lesie między wioskami”, por.:

---

⁸ „Napisła Żaneta Jankowska i Sylwia Kawalek, Starościński Krąg Regionalny, gm. Lelis” (*Legнды i podania Kurpiów* 2008: 202).

Dawno temu w łęgowskiej krainie
 była bitwa która do dziś słynie.
 Walczono w ogromnym lesie między wioskami
 na „Krwawej Polanie” tuż pod górami. [...]

 W powietrzu fruwały bagnety, kosy,
 aż jeżyły się na głowie włosy.
 Krzyk stamtąd leciał przerażający,
 widać było szturm kosynierów we krwi brodzących
 (*Legendy i podania Kurpiów* 2008: 160)

Pod względem semantycznym etymologia ludowa interpretuje zatem ten mikrotoponim (ściślej: jego I człon, bo człon II ma oczywiście motywację topograficzną) jako nazwę kulturową o charakterze pamiątkowym, utrwalającą pamięć o krwawej potyczce, która tu „dawno temu” miała miejsce. Pod względem formalnym jest to natomiast nazwa złożona: zestawienie przydawki przymiotnej *krwawa* ‘związana z rozlewem krwi’ i rzeczownika toponimicznego *polana*.

W opracowaniach historycznych brak, niestety, informacji o bitwie, która tu została stoczona, wiadomo jednak, że w Puszczy Zielonej w latach 1704–1708 i 1733–1736 odnotowano walki Kurpiów ze Szwedami, Sasami i Rosjanami (Majewski 1998: 17–25), a zdaniem Adama Chętnika w latach 1700–1721 właśnie w gminie Lelis, m.in. w okolicy miejscowości Łęg, Olszewka, Kłodziska i Nasiadki, Kurpie walczyli ze Szwedami⁹. Możliwe zatem, że nazwa *Krwawa Polana* rzeczywiście przechowuje pamięć o jakiejś puszczańskiej potyczce, jednak w świetle dotychczasowych danych jedynym źródłem wiedzy na jej temat jest właśnie przytoczone podanie etymologiczne. Etymologii naukowej mikrotoponimu *Krwawa Polana* należałoby nadać wykładnię semantyczną: ‘polana, na której prawdopodobnie stoczono krwawą bitwę’. Etymologia ludowa toponimu *Krwawa Polana* należy zatem zapewne do tej grupy etymologii nienaukowych, które wyprowadzają reetymologizowany toponim od tego samego wyrazu, od którego pochodzi on w świetle etymologii naukowej, ale inaczej objaśniają one semantykę reetymologizowanej nazwy terenowej. W tym wypadku informacje zawarte w legendzie etymologicznej są – jak w wieku innych tekstach tego typu – nieco „dokładniejsze” od wiedzy zrekonstruowanej przez etymologię naukową (np. mowa w niej o kosynierach), a ponadto wtórna wykładnia semantyczna nie zawiera wątpliwości, z których zdaje sprawę wykładnia etymologii naukowej.

⁹ http://www.kurpie.com.pl/1/historia_lelis/ (data dostępu: 2.06.2018).

LUPAŃCE

Etymologię ludową nazwy *Łupańce*, odnoszącej się do pokrytych gęstym lasem i oczkami bagien niewysokich wzniesień na pograniczu wiosek: Dudy Puszczańskie, Antonia, Łączki i Piątkowizna, utrwała podanie pt. „*Łupańce*”¹⁰ (*Legendsy i podania Kurpiów* 2008: 167–170).

Opowiada ono o czterech mężczyznach, którzy przybyli w te okolice z terenu byłych Prus Wschodnich, por.:

Mężczyzn tych nazywano początkowo «Pupańcami», bo według relacji niektórych przypadkowych wędrowców pochodzili z mazurskiej miejscowości Pupy (po II wojnie światowej przemianowanej na Spychowo). Jednak z biegiem czasu do mężczyzn tych przyłgnęło inne przezwisko, mniej chlubne, a mianowicie «Łupańce», gdyż okazało się, że potrafią napadać i łupić: najpierw wędrownych Żydów, później przemytników żyjących z przygranicznego handlu, a kończąc na mieszkańcach kurpiowskich wiosek, którym kradli krowy, świnie, konie, a nawet ubrania i sprzęt domowy (*Legendsy i podania Kurpiów* 2008: 167).

Według etymologii ludowej nazwa terenowa *Łupańce* byłaby zatem równa zbiorowej nazwie osobowej, która z kolei ma być kontaminantem rzeczownika *pupańce* ‘mieszkańcy wsi Pupy’ i czasownika *łupić* ‘bezprawnie i siłą zabierać mienie, rabować, grabić’ (SJPD); węzeł kontaminacyjny stanowiłaby tu częśćka *-up-*. Pod względem semantycznym mikrotoponim *Łupańce* należy w świetle etymologii ludowej do nazw etnicznych, przekształconych w sposób charakterystyczny dla nazw zawodowych (stanowiących odmianę nazw służebnych), a pod względem formalnym – do nazw złożonych, ale do takiej ich podgrupy, której nie uwzględniono w naukowej klasyfikacji compositów toponomastycznych, mianowicie do kontaminantów.

Jeśli chodzi o etymologię naukową mikrotoponimu *Łupańce*, to sądzę, że został on utworzony sufiksem *-ańce* od czasownika *łupać* ‘rozbić na kawałki, rozrąbywać, rozszczepiać, odbijać kawałkami, odłupywać’ (SJPD), używanego często w odniesieniu do drzew, i proponuję dla

¹⁰ „Legenda powstała na podstawie informacji zebranych przez uczniów kl. V i VI ze Szkoły Podstawowej w Warmiaku, pod kierunkiem Jerzego Waszkiewicza, od Stanisławy Małż z Piątkowizny ur. 1914, Bronisława Szoka z Łączek ur. 1916, Władysława Kuczyńskiego z Dud Puszczańskich ur. 1936 i Eleonory Gryczewskiej z Antonii ur. 1924. Przesłana na konkurs przez Bożenę Pisarek dyrektora Szkoły Podstawowej w Warmiaku, gm. Łyse” (*Legendsy i podania Kurpiów* 2008: 203).

nazwy tych zalesionych wzgórz wykładnię semantyczną: 'teren, z którego pozyskiwano drewno łupane'; byłaby to zatem nazwa kulturowa.

Etymologia ludowa toponimu *Łupańce* różni się zatem od jego etymologii naukowej zarówno w warstwie formalnej, jak i semantycznej. Natomiast ze względu na stosunek wtórnej podstawy motywacyjnej do faktycznej podstawy motywacyjnej należy ona do tych etymologii nie-naukowych, w których jeden z wtórnych wyrazów podstawowych reety-mologizowanego mikrotoponimu (tu: czasownik *łupić*) jest spokrewniony z jego rzeczywistym wyrazem podstawowym (tu: czasownikiem *łupać*) (por. Boryś 2005: 304–305).

WZGÓRZA JĘKOWE

O etymologii ludowej toponimu *Wzgórza Jękowe* traktuje podanie pt. „Wzgórza Jękowe”¹¹ (*Legandy i podania Kurpiów* 2008: 30–32).

Opowiada ono o powrocie drużyny polskich rycerzy pod dowództwem Ostromiła Łomży spod Grunwaldu i jej odpoczynku na Wzgórzach Klonowskich, podczas którego w nocy

z wnętrza ziemi, z jej środka dały się słyszeć jakieś płacze, jęki, lamenty, prośby błagalne o darowanie życia (*Legandy i podania Kurpiów* 2008: 30).

Gdy na rozkaz dowódcy wykopano na wzgórzu głębokie doły, ukazały się w nich poczerniałe szczątki ludzkich kości.

Wtedy to już nie było żadnej wątpliwości, że na szczycie tej góry pochowano byle jak ciała mazowieckiej młodzieży wziętej do niewoli i zamordowanej w okrutny sposób, czyli przebicem włócznią ich młodych serc. Sprawcami tego zbrodniczego czynu byli Prusowie z plemienia Galindów, którzy od początku swojego istnienia, znani ze swojej waleczności i chciwości, napadali na sąsiednie, polskie Mazowsze, wybijając w pień starców i dzieci [...] (*Legandy i podania Kurpiów* 2008: 31).

Polscy rycerze urządzili niegodnie pochowanym, o których „wiadomo było jeno, że to Mazowszanie, Polacy, katolicy”, chrześcijański pogrzeb, a „na zakończenie wódz Łomża jeszcze raz wznosił krzyż do góry,

---

¹¹ „Opowieść nadesłana na konkurs przez Henryka Dąbrowskiego z Rozóg” (*Legandy i podania Kurpiów* 2008: 198).

ku Bogu i powiedział doniosłym głosem: To miejsce od dnia dzisiejszego będzie się nazywać: Wzgórzem Jękowym” (*Legendy i podania Kurpiów* 2008: 31).

Etymologia ludowa toponimu *Wzgórze Jękowe* ma zatem wykładnię semantyczną ‘wzgórza, na których nocą słyhać było jęki spoczywających tu Mazowszan, okrutnie zabitych przez Prusów z plemienia Galindów i pochowanych bez chrześcijańskiego pogrzebu’. Na mocy tej wykładni nazwa wzgórz ma charakter pamiątkowy.

Etymologia naukowa tego toponimu nie jest jasna. Możliwe jednak, że *Wzgórze Jękowe* to pierwotnie *Wzgórze Jankowe*, czyli że wyrażenie to zawiera oprócz rzeczownika toponimicznego *wzgórze* przymiotnik dzierżawczy utworzony sufiksem *-owy* od popularnego w całej Polsce imienia *Janek*. Przymiotnik *Jankowe* prawdopodobnie poddano reinterpretacji morfologicznej i „poprawiono” na *Jenkowe* // *Jękowe* ze względu na uznanie grupy fonetycznej *-an-* za gwarową szeroką realizację samogłoski przedniej; byłby to zatem efekt hiperpoprawnej korekty grupy *-an-* na rzekomo pierwotne ogólnopolskie wąskie *-ę-* (*-en-*).

Etymologia ludowa mikrotoponimu *Wzgórze Jękowe* należy zatem do tych etymologii nienaukowych, które wywodzą reetymologizowany mikrotoponim od wyrazu niespokrewnionego z jego faktyczną podstawą motywacyjną: wtórna podstawa motywacyjna członu określającego tej nazwy terenowej należy do gniazda słotwórczego czasownika *jęczeć*, a jego faktyczna podstawa motywacyjna jest prawdopodobnie elementem gniazda słotwórczego antroponimu *Jan*.

*
* *

„*Legendy i podania Kurpiów*” dowodzą, że etymologie ludowe polskich mikrotoponimów, których nośnikami są podania etymologiczne, zawierają wiele interesujących problemów językoznawczych.

Przede wszystkim ukazują one bogactwo typologiczne ludowych etymologii nazw terenowych rozwijanych w legendy etymologiczne. Są wśród nich etymologie ludowe:

– o całkowicie odmiennej motywacji formalnej, czyli motywacji wyrazem należącym do innego gniazda słotwórczego niż pierwotny wyraz podstawowy – jak mikrotoponim (*Wzgórze*) *Jękowe*, według etymologii ludowej utworzony od apelatywu *jęk*, ze względu na wtórną wykładnię semantyczną ‘wzgórza, na których nocą słyhać było jęki spoczywających

tu Mazowszan, okrutnie zabitych przez Prusów z plemienia Galindów i pochowanych bez chrześcijańskiego pogrzebu', a według etymologii naukowej powstały od antroponimu *Janek*, ze względu na wykładnię semantyczną 'wzgórza należące do jakiegoś Janka';

– o motywacji formalnej innym wyrazem należącym do tego samego gniazda słowotwórczego co pierwotna podstawa nominacyjna – jak nazwa terenowa *Lupańce*, według etymologii ludowej stanowiąca kontaminant słów *pupańce* 'mieszkańcy wsi Pupy' i *łupić* 'grabić', ze względu na wtórną wykładnię semantyczną 'miejsce zamieszkałe przez dawnych pupańców, czyli mieszkańców wsi Pupy, którzy zaczęli łupić okolicznych mieszkańców', a według etymologii naukowej utworzony prawdopodobnie od imiesłowu *łupany*, ze względu na wykładnię semantyczną 'teren, z którego pozyskiwano drewno łupane';

– o tej samej motywacji formalnej, lecz odmiennej motywacji semantycznej – jak mikrotoponim *Bycza (Góra)*, utworzony od rzeczownika *byk*, według etymologii ludowej ze względu na wtórną wykładnię semantyczną 'miejsce, gdzie byk pokonał wilka', a według etymologii naukowej prawdopodobnie 'miejsce, gdzie wypasano byki'; (*Głaz*) *Batorego*, utworzony od nazwiska *Batory*, według etymologii ludowej ze względu na wtórną wykładnię semantyczną 'głaz, w pobliżu którego Stefan Batory miał zostać zaatakowany przez wielkiego jelenia, którego postać przyjął diabeł, pilnujący tu wejścia do skarbów', a według etymologii naukowej ze względu na wykładnię semantyczną 'głaz nazwany tak na cześć Stefana Batorego dla upamiętnienia pobytów króla w Puszczy Kurpiowskiej'; *Krwawa Polana*, mikrotoponim powstały od przymiotnika *krwawy* 'połączony z rozlewem krwi', według etymologii ludowej ze względu na wtórną wykładnię semantyczną 'polana, na której stoczono krwawą bitwę, m.in. z udziałem kosynierów', a według etymologii naukowej ze względu na wykładnię semantyczną 'polana, na której według opowieści ludowych stoczono krwawą bitwę'.

Wszystkie omówione podtypy można wyróżnić również wśród etymologii nienaukowych nazw miejscowości (Rogowska-Cybulska 2013). Brak natomiast wśród analizowanych etymologii ludowych kurpiowskich mikrotoponimów takich etymologii nienaukowych, wobec których etymologie naukowe mają charakter wyraźnie wtórny, jak w wypadku pseudoetymologii nazw typu *Diabelski Kamień*, *Zamkowa Góra*, gdy to podanie ludowe, zazwyczaj zawierające motywy fantastyczne, jest źródłem danej nazwy terenowej (Rogowska-Cybulska 2014, 2015a).

Jeśli chodzi o miejsce w klasyfikacji strukturalnej, to analizowane mikrotoponimy należą w świetle etymologii ludowych do nazw komponowanych, w tym do zestawień (*Bycza Góra, Głaz Batorego, Krwawa Polana, Wzgórza Jękowe*) lub – czego nie przewiduje klasyfikacja onomastyczna – kontaminantów (*Łupańce*). Na podstawie klasyfikacji semantycznej można by je natomiast zaliczyć do nazw pamiątkowych (*Bycza Góra, Głaz Batorego, Krwawa Polana* i *Wzgórza Jękowe*) lub zawierających elementy nazw etnicznych i zawodowych (*Łupańce*); o tych ostatnich motywacjach, charakterystycznych dla nazw miejscowych, onomastyczna klasyfikacja semantyczna mikrotoponimów również nie wspomina. Widać zatem wyraźnie, że etymologie ludowe nazw terenowych, choć pod względem wielu właściwości strukturalnych i semantycznych zgadzają się z ustaleniami etymologii naukowych, w pewnych szczegółach zdradzają jednak typologiczną odmienność.

LITERATURA

- Boryś W., 2005, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa.
- Brzozowska M., 2009, *Etymologia a konotacja słowa. Studia semantyczne*, Lublin.
- Buczyński M., 1976, *Pamiątkowe nazwy miejscowe w językach indoeuropejskich. Problematyka badawcza*, „Zeszyty Naukowe Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Gdańskiego”. *Prace Językoznawcze*, nr 4, s. 31–35.
- Chętnik A., 1971a, *Gadki kurpiowskie*, Pojezierze Olsztyn.
- Chętnik A., 1971b, *Życie puszczańskie Kurpiów*, Warszawa.
- Cienkowski W., 1972, *Teoria etymologii ludowej*, Warszawa.
- Grzyb M., 2008, *Od Wydawcy*, [w:] *Legendy i podania Kurpiów*, wybór i redakcja I. Choroszevska-Zyśk, M. Samsel, M. Grzyb, Ostrołęka, s. 4.
- Jakus-Dąbrowska E., 1976, *Legenda napoleońska w byłym powiecie świeckim i jej związek z nazwami geograficznymi*, „Zeszyty Naukowe Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Gdańskiego”. *Prace Językoznawcze*, nr 4, s. 59–64.
- Kaleta Z., 1998, *Kierunki i metodologia badań. Terminologia*, [w:] *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*, pod red. E. Rzetelskiej-Feleszko, Warszawa–Kraków, s. 45–81.
- Kornaszewski M., 1986, *W sprawie klasyfikacji nazw terenowych. Uwagi i propozycje*, „Onomastica” XXX, s. 5–15.
- Legendy i podania Kurpiów*, 2008, wybór i redakcja I. Choroszevska-Zyśk, M. Samsel, M. Grzyb, Ostrołęka.
- Majewski W., 1998, *Kurpie w walkach o niepodległość od Potopu do Baru*, „Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego”, z. 12, s. 5–30.
- Michow E., 2008, *Legenda Kielc zamknięta w nazwie. Studium etymologiczne i kulturowe*, Kielce.

- Michow E., 2017, *O nadmiernej popularności modelu pamiątkowego w potocznych etymologiach nazw miejscowych*, „Poradnik Językowy”, z. 4, s. 37–50.
- Milewska M., 2016, *Czy Napoleon podbija Polskę? O napoleońskich produktach turystycznych ostatnich lat*, [w:] *Z turystyką przez wieki*, t. 1, pod red. A. Łysiak-Łątkowskiej i K. Lewalskiego, Gdańsk, s. 79–94.
- Mrózek R., 1990, *System mikrotoponimicznym Śląska Cieszyńskiego XVIII wieku*, Katowice.
- Mrózek R., 1998, *Nazwy terenowe*, [w:] *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*, pod red. E. Rzetelskiej-Feleszko, Warszawa–Kraków, s. 231–257.
- NMP – *Nazwy miejscowe Polski. Historia – pochodzenie – zmiany*, pod red. K. Rymuta, od t. VIII pod red. K. Rymuta i B. Czopek-Kopciuch, od t. X pod red. K. Rymuta, B. Czopek-Kopciuch i U. Bijak, t. I – 1996, t. II – 1997, t. III – 1999, t. IV – 2001, t. V – 2003, t. VI – 2005, t. VII – 2007, t. VIII – 2009, t. IX – 2013, t. X – 2015, t. XI – 2015, t. XII – 2015, t. XIII – 2016, Kraków.
- Powiat ostrołęcki. Kultura, turystyka, gospodarka, wznowienie 2002*, Ostrołęka.
- Rogowska-Cybulska E., 2012, *O motywacji kulturowej w etymologiach ludowych nazw miast*, [w:] *Miasto. Przestrzeń zróżnicowana językowo, kulturowo i społecznie*, pod red. M. Święcickiej, Bydgoszcz, s. 177–190.
- Rogowska-Cybulska E., 2013, *O etymologii ludowej nazw miejscowych jako zjawisku skalarnym*, [w:] *Cum reverentia, gratia, amicitia... Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Bogdanowi Walczakowi*, pod red. J. Migdał i A. Piotrowskiej-Wojaczyk, Poznań, t. III, s. 77–85.
- Rogowska-Cybulska E., 2014, *O etymologiach ludowych wpisanych w „Legendy z Łomży i okolic”*, [w:] *Polszczyzna Mazowska i Podlasia*, t. XVIII: *Językowa przeszłość i współczesność Mazowska i Podlasia*, pod red. H. Sędziak i D. Czyż, Łomża, s. 91–99.
- Rogowska-Cybulska E., 2015a, *O etymologiach ludowych nazw typu Zamkowa Góra i Diabelskie Jezioro na przykładzie pseudoetymologii kaszubskich toponimów*, „Zeszyty Łużyckie”, t. 49: *Sorabistyka w kręgu zainteresowań slawistyki*, Warszawa, s. 35–45.
- Rogowska-Cybulska E., 2015b, *O sposobach tworzenia nazw miejscowości w świetle etymologii ludowej*, „LingVaria”, nr 19, s. 271–283.
- Rogowska-Cybulska E., 2016, *O wtórnym znaczeniu etymologicznym polskich toponimów*, [w:] *Słowa bez tajemnic*, t. 1. *Słowa w systemie i w tekście*, red. B. Milewska, D. Maryn-Stachurska, Gdańsk, s. 84–100.
- Rogowska-Cybulska E., 2017, *O motywacji topograficznej w etymologiach ludowych polskich toponimów*, „Poradnik Językowy” 2017, nr 4, s. 51–62.
- Rogowska-Cybulska E., 2018, *O funkcji objaśniającej etymologii ludowych polskich toponimów*, „Język Polski” XCVIII, z. 1, s. 73–85.
- Rogowska-Cybulska E., w druku, *Powtarzali za-łom-za-łom-za-łom i tak powstała Łomża... O etymologiach nienaukowych nazw miejscowości powiatu łomżyńskiego*, Gdańsk.

- SJPD – *Słownik języka polskiego*, pod red. W. Doroszewskiego, t. I–XI, Warszawa 1958–1969.
- Walczak B., 1993, *Nazwy geograficzne pochodzenia łacińskiego i romańskiego na obszarze Polski*, „Acta Universitatis Lodzensis”. *Folia Linguistica*, 27, s. 325–333.
- Walczak B., 1999, *Zarys dziejów języka polskiego*, Wrocław.
- Wrede M., 2010, *Itinerarium króla Stefana Batorego 1576–1586*, Warszawa.
- WSJP – *Wielki słownik języka polskiego PAN*, red. P. Żmigrodzki, Kraków 2007 (dostęp on line: <http://www.wsjp.pl>).
- Zierhofferowa Z., Zierhoffer K., 2012, *Etymologie ludowe, ich funkcja i struktura*, „Onomastica” LVI, s. 15–23.
- Zierhofferowa Z., Zierhoffer K., 2013, *Etymologie ludowe toponimów – historycznie i współcześnie*, [w:] *Trwanie w języku... Pamięci Profesor Moniki Gruchmanowej w 10. rocznicę Jej śmierci*, pod red. A. Piotrowicz, M. Witaszek-Samborskiej, Poznań, s. 49–56.

THE FOLK ETYMOLOGIES OF NAMES OF UNINHABITANT PLACES CONTAINED IN “LEGENDY I PODANIA KURPIÓW”

Summary

The article presents the folk etymologies, which are contained in book “Legendy i podania Kurpiów” and are concerned of the proper names of hills, stones, clearings, forests and different places situated in Kurpie: *Bycza Góra*, *Glaz Batorego*, *Krwawa Polana*, *Łupańce* and *Wzgórza Jękowe*. The author juxtaposes all the folk etymologies of these names and compares them structurally and semantically with their scientific etymologies.

Key words: Kurpie, folk etymology, microtoponyms, etymologic legends